

DOI 10.51558/2490-3647.2022.7.4.457

UDK 371:37.034“652“

Primljeno:

Pregledni rad
Review paper

Luna Marija Bogadi, Aleksandra Golubović

ODGOJNE SMJERNICE IZ ANTIKE KAO POTICAJI ZA SUVREMENI ODGOJ

Odgoj je kompleksan životni proces izgrađivanja i razvoja čovjeka u skladu s njegovim ljudskim osobinama. U želji da se omogući stvaranje intelektualno i moralno cjelovitih i samostalnih osoba oduvijek se postavljalo pitanje što je to što odgoj čini dobrim. Osnovna namjera ovoga rada je prikazati i analizirati temeljne odgojne smjernice promišljene i postavljene od strane najpoznatijih antičkih filozofa – Sokrata, Platona i Aristotela koji su se fokusirali na postizanje čovjekove autonomnosti, ne zanemarujući pri tom niti temeljne karakteristike društveno prihvatljivih okvira moralnosti. U radu će se dakle izložiti glavne smjernice antičke odgojne misli s posebnim naglaskom na izgradnji autentičnog pojedinca i građanina kao ključne sastavnice odgoja kako u prošlosti tako i danas.

Ključne riječi: odgojne smjernice; antika; Sokrat; Platon; Aristotel; moral; vrline; intelekt; suvremenost

UVOD

Odgoj je definiran kao kompleksan životan proces izgrađivanja, razvoja i usavršavanja čovjeka sukladno s njegovim ljudskim značajkama. Jedno od ključnih pitanja koje se u tom kontekstu postavlja je kojim se odgojnim mjerama, principima i načinima odgoja prikloniti, u nastojanju da se postigne optimalan (najbolji) odgoj djeteta, tj. odgajanika. Osnovna namjera ovoga rada je prikazati i analizirati temeljne odgojne

smjernice koje su zagovarali najpoznatiji antički filozofi – Sokrat, Platon i Aristotel, a usmjerene su ka postizanju čovjekove autonomnosti. Drugim riječima, kroz čitav ćemo rad pratiti glavne smjernice navedenih antičkih filozofa, koje čine srž njihovih odgojnih koncepcija, a od kojih ističemo cjeloviti pristup odgoju utemeljen na izgradnji autentičnog pojedinca i građanina. U ovom smo radu stoga izabrale tri najpoznatija antička filozofa – Sokrata, Platona i Aristotela, koji su svojim angažmanom neizmjereno utjecali na sveopći razvoj filozofije, a svoje filozofske ideje i promišljanja posvetili su i domeni odgoja.¹

Odgoj zauzima značajno mjesto u filozofiji jer se neizostavno veže uz moralni, intelektualni i ostale aspekte razvoja i usavršavanja čovjeka kao individue, ali i kao građanina, a filozofija odgoja jedna je od filozofskih disciplina koja i propituje tradicionalne i suvremene teorije o odgoju, tražeći onu najprimjereniju današnjem čovjeku.² Ako uzmemo u obzir da je odgoj nezaobilazan za formiranje osobnosti i da podrazumijeva više aspekata (moralni, intelektualni itd.), postavlja se pitanje zašto se vrijednost ove filozofske discipline nije odmah prepoznala među tradicionalnim filozofskim disciplinama koje su se pojavile i razvile već u počecima zapadnjačke filozofije.³ Naime, veoma malen broj filozofa je u prošlosti bio posvećen isključivo proučavanju odgoja, a još je manji broj njih ponudio cjelovito djelo posvećeno upravo ovoj tematici.⁴ Bitna pitanja o odgoju i u antici su analizirana prigodno, u mislima i

1. Svaki odabir ima svoje prednosti i nedostatke pa tako nedvojbeno i naš. Naime, u ovom članku odabrali smo prikazati temeljne odgojne smjernice najistaknutijih predstavnika tzv. zlatnog doba antike – Sokrata, Platona i Aristotela, kod kojih se lijepo uočavaju prednosti cjelovitog pristupa odgoju u kojem je važno dobro odgojiti pojedinca, odnosno građanina, jer jedino na taj način društvo može prosperirati. Dodatno, važno je istaknuti da nećemo analizirati sva Platonova i Aristotelova djela u kojima se pojavljuju rasprave o odgoju nego samo ona koja nalazimo u većini suvremenih udžbenika filozofije odgoja. Naravno da je i prije njih moguće pratiti razvoj odgojne misli, osobito kod sofista, no u ovom članku nećemo se njima baviti. O životu i djelu trojice antičkih autora – Sokrata, Platona i Aristotela vidi u Abbagnano (1996).

2. Mi ovdje odgoj promatramo iz suvremenog kuta proučavanja. To znači da zapravo podrazumijevamo podjelu filozofije na filozofske discipline, svjesni činjenice da ona nije bila 'na snazi' u doba antike. Naknadno su se određene discipline pripisale antičkim autorima: etika Sokratu, politika Platonu, logika i metafizika Aristotelu itd., iako je, da budemo precizni, upravo Aristotel napravio prvu podjelu filozofije na teorijsku, praktičku i poetsku. U doba antike u središtu je čovjek, istraživanje njegove prirode, pa samim time i odgoj u njegovim temeljnim aspektima: političkom, etičkom, ekonomskom. Dobar povijesni pregled kada je o tradicionalnom i suvremenom pristupu odgoju riječ vidjeti u Peterson (1986), Cahn (1997), Tomić (2020).

3. Ovo pitanje upućeno je od strane suvremenih autora i interpretatora jer, kao što je već naglašeno, filozofija odgoja je mlađa filozofska disciplina, a same rasprave o mnogim aspektima odgoja pojavljuju se od najranije dobi, tj. već od antike na dalje.

4. Jedan od razloga je taj što je u antici učenje bilo ponajviše dostupno kroz *praksu*, odnosno shvaćalo se cjelovito, u kontekstu čega je teorija bila združena s praksom pa su tako majke učile djevojčice svemu vezanom uz domaćinstvo, a očevi uz brigu o obitelji. Dakle, nije se strogo odvajala teorija od prakse, u smislu da praksa ovisi o teoriji.

stavovima o odgoju (i obrazovanju) prikazanim u djelima poput Platonove *Države*, *Protagore*, *Menona*, *Teeteta* i drugima (da ih ne nabrajamo sve), zatim Aristotelove *Nikomahove etike*, a u dobroj mjeri i *Politike*. Puno kasnije bilježimo pojavu filozofa koji su smatrali iznimno važnim izložiti svoja promišljanja i stavove o odgoju. Misli o odgoju cjelovito je, primjerice, izložio J. J. Rousseau u svom *Emilu ili o odgoju*, zatim J. Locke u djelu *Some Thoughts Concerning Education*, kao i J. Dewey u djelu *Democracy and Education*.⁵

CJELOVITO SAGLEDAVANJE/SHVAĆANJE ODGOJA

Budući da filozofija nerijetko kritizira ustaljene (pa čak i znanstvene) metode i teorije, ne iznenađuje nas što i filozofija odgoja preispituje znanost o odgoju (vidjeti Peterson 1986). Kritika, da odmah napomenemo, ne znači nužno negaciju određene teorije ili postojećih metoda i praksi, nego podrazumijeva propitivanje (prosudbu) o tome kakav odgoj bi bio najadekvatniji (ili najbolji); može li se i na koji način nadograditi ta komponenta kod pojedinca i sl.⁶ Takvo je propitivanje doista potrebno s obzirom da mnoge teze o odgoju počivaju na znanstveno dvojbenim teorijama i da se mnoge odgojne prakse koje su ljudi prakticirali kroz povijest često nekritički sagledavaju.⁷ Zadaća filozofije odgoja je stoga kontinuirano ispitivati njihovu utemeljenost i učinkovitost, jer jedino na taj način može se doći do novih ideja za unapređenje, kako teorije tako i prakse (vidjeti više u Polić 1993).

Iz šire perspektive gledano, odgoj osobito utječe na kulturu i društvenu dimenziju ličnosti. Čovjeku je naime odgoj potreban kako bi se mogao socijalizirati, a ako socijalizacija izostane, čovjek nema mogućnosti razviti svoja specifična obilježja.⁸ Navedeno se također poklapa s uvriježenim mišljenjem da postoje ljudi koji se ne znaju ponašati u društvu, ljudi koje mnogi smatraju neodgojenima i nekulturnima. Stoga se čini opravdanim zaključiti da je ljudski život koji krase odgoj⁹, nastao kultivacijom

⁵ Jedino i isključivo iz metodoloških razloga ćemo sve reference pisati na isti način (ujednačiti ih – neovisno o tome radi li se o djelima klasika ili suvremenim djelima), dakle – navođenjem autora, godine i broja stranice.

⁶ Odgoj možemo analizirati i sa stajališta pedagozijske znanosti (teorije) i pedagozijske prakse – koje u ovom radu nećemo zahvatiti.

⁷ U tome se najčešće i sastoji razlika između tradicionalnog i suvremenog pogleda na odgoj. Lijep uvid u odgojno djelovanje i svrhu kroz povijest, s izborom tekstova poznatih filozofa možemo naći u Cahn (1997).

⁸ Odgoj je danas potrebno promatrati iz šire perspektive, osobito s obzirom na kulturu i društvo u cjelini.

⁹ Ovdje se misli na socijalni odgoj, koji ujedno ima neizmjeran utjecaj na moralni odgoj čovjeka.

od najranije dobi – što znači obrađivanjem i samoobrađivanjem “ljudski raspoloživog (odgojivog i kulturabilnog) bića.” (Polić 1993: 15).¹⁰

Uz glagol “kultivirati” stoji definicija “učenja nekoga pristojnom ponašanju”¹¹. što znači da se pojam kulture odnosi na djelatnost utemeljenu na njegovanju, skrbi i oplemenjivanju ljudskog bića. A što je odgoj negoli upravo to – djelatnost kojom se brigom, oplemenjivanjem i njegovanjem ljudskosti stvara put za daljnji rast i razvoj svih aspekata i potencijala osobe kako bi ona mogla postati autonomna i potpuno izgrađena (usp. Polić 1993). Drugim riječima, odgoj je istovremeno usmjeren ka razvoju i usavršavanju pojedinca kao individue i kao člana društva.

OVIME smo opisali samo jedan od načina na koji se čovjekov život može povezati s kulturom i vođenjem *kulturnog* života. Čovjek, naime, gotovo uvijek nastoji živjeti u skladu s kulturom u koju je uronjen. Prema Hrvatskom jezičnom portalu *kultura* predstavlja skup materijalnih i duhovnih dobara te moralnih i društvenih vrijednosti koje je stvorilo čovječanstvo.¹² Nije, kao što možemo vidjeti, sporna čovjekova uloga stvaratelja i čuvara kulture u ovom svijetu. Kultura je čovjekov stvaralački izraz upravo zato jer počiva na njegovom umijeću i znanju. U poveznici s kulturom, odgoj predstavlja jednu od važnih sastavnica koje *tjeraju* čovjeka da stvara, proizvodi i djeluje u skladu sa svojim mogućnostima koje razvija i usavršava kroz kulturu, a isto tako i da djeluje odgojno spram drugih. On kultivira druge prenoseći kulturu i potičući druge da čine isto.

„To znači da je odgoj moguć samo kao stvaralačko sudjelovanje, ili kao sustvaralačko djelovanje odgojnih subjekata (odgajatelja i odgajnika) koji odgojem zadovoljavaju svoje temeljne ljudske potrebe, potvrđujući se kao kulturna i slobodna, a samo tako i kao ljudska bića. Ako je, naime, stvaralaštvo potvrda čovjekove ljudskosti, onda je to odgoj svakako najneposrednije.“ (Polić 1993: 19-20)

Odgoj, društvo i kultura su, kao što smo na ovom mjestu nastojali naznačiti, usko povezani i zato ćemo u nastavku prikazati u kojoj mjeri je važno istovremeno u odgoju zahvatiti čovjeka kao pojedinca i kao građanina, dakle pristupiti mu cjelovito. Jer kultura se kroz vrijeme mijenja, moralnost, osobito običaji i tradicije određenog društva također, i stoga je važno vidjeti na koji način sačuvati cjelovitost u odgoju.

¹⁰ Vidi još Bognar (2015), Pranjić (2015), Miljević-Ridički, Maleš i Rijavec (1999).

¹¹ Vidi *kultivirati* u Hrvatski jezični portal.

¹² Vidi *kultura* u Hrvatski jezični portal.

ULOGA MORALA U ODGOJU

Mnogi se filozofi odgoja, ali i drugi stručnjaci, slažu oko činjenice da je moralni odgoj iznimno bitan kako bi pojedinac mogao postići samoostvarenje i voditi uspješan život (vidjeti Cioffi et al. 1998). Moral¹³ predstavlja temeljno ljudsko obilježje koje se očituje, između ostalog, u interakciji pojedinca s drugima i koji mu omogućuje bolju spoznaju sebe i drugih. Zahvaljujući moralnom odgoju čovjek ima priliku percipirati dobrobit proizašlu iz pridržavanja moralnih pravila i zakona društva u kojem živi. Jer moral se prvenstveno vezuje uz *zajednicu*, onu užu – obitelj, ali i širu – prijatelje, školu, posao (...), u kojima pojedinac djeluje i gradi vlastito iskustvo. Drugim riječima, svoj život (Savater 1998).

Osim činjenice da su svi stupnjevi razvoja i odgoja (moralni, emocionalni, intelektualni, socijalni itd.) višestruko povezani i međusobno isprepleteni, moralni je odgoj onaj koji povezuje čovjeka sa sobom (pretpostavlja dakle osobnu razinu humanosti), a isto tako se neizbježno veže uz čovjekovo ponašanje prema drugima, što mu pomaže u razumijevanju vlastitog ponašanja i utjecaja koje može imati na druge (vidjeti Uzelac 2012).

Moralna se sfera izgrađuje uz pomoć mnogih elemenata. To može biti naša razvijena emocionalna inteligencija, kao i socijalne vještine kojima raspolazemo: empatičnost, otvorenost itd. Ipak, sve nabrojeno ne bi imalo smisla bez moralne osviještenosti (usp. Sadžakov 2022). I sama etimologija riječi moral ukazuje na povezanost s odgojem. Riječ *moral* dolazi od latinske riječi *-mos, -moris* što znači *običaj, pravilo, zakon*; odnosno, *-mores* što znači „vladanje, ćud, način ponašanja ljudi s time i shvaćanje tog ponašanja” (Vukasović 1977: 21).¹⁴ Moral je kategorija koja čovjeku omogućuje prepoznavanje temeljnih načela o dobru i zlu, odnosno razlikovanje dobrog od lošeg ponašanja. Život u društvu podrazumijeva poznavanje temeljnih zakona, kako onih izvanjskih državno propisanih, tako i onih unutarnjih, kojima je ishodište u samome čovjeku. Ove posljednje moguće je usavršiti putem moralnog razvitka koji se postiže prvenstveno moralnim odgojem.

Djelovati u skladu s moralom podrazumijeva stoga mogućnost da se vlastito ponašanje prilagodi ponašanju drugih, uvažavanju tuđih želja i potreba, okolnosti i situacija u kojima se taj drugi nalazi, itd. Drugim riječima, suživot ljudi moguć je jedino

^{13.} S njime i moralni odgoj. Više o odnosu i poveznici odgoja i moralnosti vidi u Vukasović 1993.

^{14.} S jedne strane moral se tiče običaja određenog društva, a s druge utjecaja na formiranje karaktera. Ljudi stoga trebaju promišljati o običajima društva u kojem žive, a potrebno je promišljati i o dobrobiti koja iz njih proizlazi. Zato i služi moralni odgoj, da osim na odgoj karaktera, usmjeri svoj fokus i na promišljanja o moralnim običajima i pravilima.

ako članovi društva oblikuju svoje ponašanje razumijevajući da ponašanje svakog pojedinog člana utječe na druge onoliko koliko i tuđe ponašanje utječe na njega. Ujedno, pojedinac mora imati u vidu da njegove želje i potrebe, kao i ponašanje, nisu dijelom samo njegova života, već da postaju i dijelom života drugih (Ibid.).

Kako bi čovjek došao do ove spoznaje, potrebno je *probuditi* njegovu svijest o moralnim pravilima i normama te o važnosti njihova učenja i pridržavanja kako bi svima u društvu bilo lagodnije živjeti. Drugim riječima, pojedinac i društvo toliko su međusobno isprepleteni da tu činjenicu treba stalno imati na umu. Kod Sokrata, Platona i Aristotela upravo to je u velikoj mjeri dolazilo do izražaja.

Također valja imati na umu da su moralni odgoj i moralni razvoj dva različita pojma. Pitanje moralnog razvoja sveobuhvatno je. Moralni razvoj će se sigurno dogoditi, no pitanje je kada, u kojem obliku i mjeri. S druge strane, pitanje moralnog odgoja više je usmjereno na način kako je odgajanja potrebno odgajati da ostvari moralni razvitak, čime se rukovoditi, koje metode koristiti da niko ne bude zakinut za mogućnosti što potpunijeg moralnog ostvarenja i sl. Svrha moralnog odgoja je odgojiti dijete kako bi bilo u mogućnosti samostalno odlučivati, što znači donositi odluke i djelovati oslanjajući se na vlastiti moral i ponašanje u skladu s usvojenim moralnim navikama.¹⁵ Dijete je, pritom, potrebno upoznati s pojmom morala, osvijestiti ga o njegovoj potrebitosti te potom učenjem usaditi osnovna moralna načela koja će, uz pomoć odgojitelja, ono naučiti svakodnevno koristiti i na kojima će, na posljetku, temeljiti svoje odluke i izgrađivati se kao moralna osoba tijekom čitavog života (Golubović 2010). Kako bi se to postiglo, djetetu se prvenstveno treba pomagati u izgradnji moralnog karaktera, gdje će ga se poticati na donošenje dobrih prosudbi, ali i usmjeravati na dobro ponašanje (Mađarević 2016). A *vježbanje* u dobrom ponašanju nužno je za formiranje moralnih navika jer sama moralna spoznaja ne jamči automatski i moralnu *postojanost*.¹⁶ Da bi se dijete ispravno i cjelovito formiralo, moralna spoznaja treba kontinuirano biti praćena (dobrim) djelima, a to se, kako smo vidjeli, postiže vježbom (Vukasović 1993).

Jer, kako ističe Williams, pukim “ulijevanjem načela”, njihovim ponavljanjem i “bubanjem” ne postiže se mnogo u odgoju.¹⁷ “Ulijevanje načela” predstavlja samo

¹⁵ Savater (1998). U ovom je djelu autor na iznimno lijep način pokušao svom sinu približiti ključne aspekte rasprava o moralnosti s kojima se susreće svaki pojedinac.

¹⁶ Usp. <https://plato.stanford.edu/entires/critical-thinking/> (pristupljeno 10. 10. 2020.).

¹⁷ Mađarević (2016) se poziva na riječi poznatog filozofa B. Williama koji upućuje kritiku novijoj britanskoj moralnoj filozofiji u kojoj se još uvijek na moralni odgoj gleda kao na puko “ulijevanje načela”, ne uzimajući u obzir osjećaje i osobnost odgajanja. Kao i autorica članka, Williams zagovara stav da se moralni odgoj odgajanja mora odvijati učenjem moralnih načela u poveznici s njegovim karakternim crtama i osjećajima. Williams ne sugerira da učenje moralnih načela i pravila nije od koristi u pogledu moralnoga odgoja, no sudeći

jedan od koraka koji vodi (ili točnije, može dovesti) do moralnog razvitka osobe. Ono što tome prethodi puno je bitnije, a riječ je o senzibilizaciji, koja je prvi korak svakog odgoja, pa tako i moralnog.¹⁸

U moralnom odgoju ključnu ulogu ima izgradnja moralnog karaktera, odnosno osjećaj za moralno djelovanje. A za izgradnju moralnog karaktera, kao što smo vidjeli, nije dovoljno samo učenje i slijepo ponavljanje načela i pravila moralnog ponašanja, jer ako dijete ne razumije svrhu učenja istih, i ako nije motivirano za činjenje dobra, izgradnja karaktera neće uroditi plodom, a slično će se dogoditi i ako dijete prije učenja nije emocionalno pripravljeno (Mađarević 2016).

Odgoj je velikim dijelom čin čovjekove kreativne slobode, koju je, također, moguće ostvariti uz pomoć dobrog vođenja. Sva znanja i vještine koje čovjek posjeduje u najvećoj je mjeri usvojio uz tuđu pomoć, najčešće uz pomoć odgojitelja. Temeljna usmjerenost odgoja i jeste upravo sloboda. Usvajanjem određenih znanja i vještina na njemu najadekvatniji način odgajnik postupno stiže slobodu te samostalno može modificirati ta znanja i vještine u konkretnim situacijama u kojima se nađe i koristiti ih ovisno o procjeni koju napravi (vidjeti Skok 1997). Jednako je i s moralnim odgojem, odnosno usvajanjem moralnih pravila i načela.

Moralna načela, istaknimo još jednom, su univerzalna pravila kojima se nastoji utjecati na ponašanje odgajnika. Učenje i usvajanje moralnih načela služe, između ostalog, kao alat za vršenje moralnog uviđaja. Moralna pobuda predstavlja početak moralnog odgoja, dok se moralno ponašanje ostvaruje kontinuiranim moralnim odgajanjem kao i putem djelovanja koje se u prvom redu promiče praksom, tj. stvaranjem pozitivnog moralnog iskustva. Primjerice, moralno načelo „Čini drugima što želiš da drugi čine tebi“ predstavlja počelo moralnog odgoja koje doprinosi osvješćivanju vlastitog moralnog ponašanja, kao i uočavanju mogućnosti moralnog utjecaja na druge. U ovoj se uvelike poznatoj moralnoj izreci očituje povezivanje čovjekova djelovanja i ponašanja te prožimanje istog kroz društvenu dimenziju, pri čemu se u svakom djelovanju mora paziti na vlastito ponašanje (uvijek usmjereno prema svijetu i društvu), zatim na ponašanje i djelovanje drugih (koje također treba biti moralno). Ponavljanjem i usvajanjem univerzalnih pravila, odnosno načela dobrog ponašanja, radi se na pobudi/senzibilizaciji odgajnikove moralne dimenzije koja se, potom, formira putem moralnog odgoja kao i usmjeravanjem na iskustvo (dakle poticanjem na moralno djelovanje u svakodnevnim situacijama). Kako bi se moralno uviđanje po-

po njegovom mišljenju te mišljenju autorice članka, moralna načela su od koristi samo ako je osoba prethodno razvila odgovarajući senzibilitet.

¹⁸ O važnosti senzibiliziranja vidi više u Zagorac (2010).

zitivno manifestiralo u ponašanju odgajnika, važno ga je opetovano senzibilizirati, poticati, motivirati i usmjeravati, a sve u cilju da mu moralnost na koncu prijede u naviku.

SOKRATOVE ODGOJNE SMJERNICE

Sokrat se smatra jednom od najistaknutijih ličnosti u povijesti, ne samo u području filozofije, jer predstavlja sinonim mudrosti.¹⁹ Iako nikada nije objavio niti jedno djelo, njegova su odgojiteljska nastojanja ostala zamijećena i zabilježena od suvremenika, u prvom redu njegovih kolega i učenika.²⁰ Bio je osoba velikog analitičkog i retoričkog umijeća, držeći znanje i samospoznaju nužnim uvjetom za dobar odgoj. Izjednačavanjem spoznaje i vrline nastojao je pokazati da je znanje nužno kako bi čovjek djelovao po vrlini. Znanje za njega ima viši cilj, a to je transformacija u djelovanje (znanje oblikuje, drugim riječima, odgaja učenika). Njegova majeutička metoda²¹ (primaljska metoda) bila je način na koji je on "izvlačio" znanje iz čovjeka kako bi mu omogućio upoznavanje sebe i dolazak do istine koja je u njemu. Iz tog je razloga iznimno cijenio dijalog smatrajući ga jednim od ključnih *alata* u odgoju. Vodeći se pretpostavkom da je istina jedna i opća u razgovoru bi, koristeći se induktivnom metodom, vodio osobu od poznatog do sfera nepoznatog, kako bi ona upoznala u prvom redu sebe, a onda i druge/o. Na početku razgovora Sokrat bi sugovornika, kroz fokus na ono pojedinačno, nastojao navesti na proturječnosti kako bi ovaj relativizirao sve, odnosno većinu onoga što je ikad mislio i spoznao kao istinito. Potom bi prelazio u sferu općenitoga jer je smatrao da je sve što znamo, pa tako i istina, sadržano u našoj nutrini. Istinu, kao i znanje o sebi potrebno je (samo)osvijestiti kako bi nam postala dostupna. Dakako, majeutičkom metodom ili metodom raspravljanja (putem kvalitetnog argumentiranja) nije moguće mnogo postići ako osoba nije prethodno osvijestila vlastito neznanje.²² Stoga, prvi stupanj u stjecanju znanja predstavlja

¹⁹ Sokrat je pod mudrošću podrazumijevao svijest o vlastitom neznanju i spremnost na kontinuirano preispitivanje vlastitih stavova i uvjerenja, a isto je pokušao prenijeti i na druge. To je njegov projekt 'odgoja' društva. Vidi Brun (2007).

²⁰ O odgoju od sofista do Platona vidi u Cioffi et al. (1998).

²¹ Vidi *Majeutika* na: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=38187> (posjećeno: 20. 9. 2020.)

²² Sokratova je majeutička metoda detaljnije izložena u Platonovom dijalogu Teetet u kojem Sokrat sebe uspoređuje s babicom koja pomaže pri porodu djeteta. Sokratova je uloga, kao babice, da pomaže u rađanju istine (dakle, oblikovanju intelekta, odnosno ispravnog razmišljanja), jer istinu će 'roditi' pojedinac kojeg on navodi na pravi put, put istine (kroz kontinuirano preispitivanje, uočavanje razlika između istine i laži, odmak od zabluda itd.). Na taj način se pomoću odgoja otkrivaju vrijednosti koje će biti jamstvo dobrog, sretnog i

osvješćivanje vlastitog neznanja, što je ujedno postalo i najpoznatijom ironijom.

Drugi je stupanj onaj u kojemu osoba dolazi do spoznaje dajući odgovore na postavljena pitanja i uviđajući da su njeni odgovori nerijetko pogrešni ili proturječni. Na toj je razini ključna spremnost na prihvaćanje *prave* istine. Naime, Sokrat nikome nije davao konačne odgovore na pitanja, već je majeutičku metodu koristio kao instrument da bi osobu/sugovornika potaknuo na promišljanje o sebi, vlastitim stavovima, uvjerenjima, i u konačnici, onom najbitnijem, a to je znanje. Takvim postupanjem, Sokrat je postao odgojitelj, iako je samog sebe zapravo uvijek doživljavao kao odgajnika. Jer onaj koji se stavlja u ulogu odgojitelja mora biti spreman uvijek i nanovo sebe odgajati, uvijek nanovo učiti te nikad ne zazirati od znanja (jer odgoj nikad ne prestaje). Sokrat je model takvog odgojitelja, ali i odgajnika, jer je i sam bio u vječitoj potrazi za znanjem, kao svojevrсни Potjeh svoga vremena, a svojim je primjerom htio nagnati mnoge da postupaju na isti način. Znanje je za Sokrata vrlina i tko zna što je dobro taj će i postupati dobro (ponašat će se dobro) (vidjeti više u Bazala 1988; Kokić 2015; Tomić 2020). To nadalje znači da je Sokrat pomoću raspravljačke metode nastojao potaknuti ljude na učenje jer je smatrao da onaj tko se ponaša loše to čini iz neznanja. Njegov moto *Spoznaj sama sebe!* zapravo govori kako spoznaja sebe pomaže i kod razumijevanja s drugima.²³ Ako je Sokratova pretpostavka točna – istina je jedna i opća i nalazi se u nama – moramo biti svjesni činjenice da je ono što je za nas dobro, dobro i za druge. To drugim riječima znači da za nekoga ne može biti dobro ono što je za druge zlo. Ovim učenjem, Sokrat je postavio znanje kao temelj moraliteta (usp. Polić 1993).

Majeutička je metoda ona kojom se putem rasprave postupno dolazi do ispravnih zaključaka, a koliko je vrijedna vidljivo je iz njezine korisnosti u suvremenom obrazovanju, nastavi i odgoju. Baš kao što je činio Sokrat, primjenom majeutičke metode i danas se može postići mnogo više u nastavi negoli kad djetetu dajemo gotove odgovore na pitanja. Ne smijemo zanemariti vrijeme u kojemu živimo i potrebu da se u odgojno-obrazovnom sustavu naglasak stavi na samostalan učenički rad i aktivnost (gdje zapamćivanje pukih činjenica i informacija više ne može biti mjerilo znanja). Majeutičkom metodom može se učenika potaknuti na promišljanje i preispitivanje vlastitih stavova, što istovremeno potiče i njegov razvoj u ostalim sferama. On 'sam' sebe na taj način odgaja, a odgojitelj je tu posrednik koji ga usmjerava ka daljnjoj sa-

moralnog života.

²³ Ovo je bilo općepoznato načelo kojem je Sokrat dao filozofsko tumačenje, a prihvaća ga i Platon. Njime se želi reći da čovjek putem samospoznaje, odnosno samorefleksije ujedno postiže i kontrolu nad samim sobom (svojim emocijama, razumom, strastima, nagnućima itd.), što je osobito pogodno ukoliko osoba želi vladati državom, dakle drugima, jer da bi se moglo vladati drugima potrebno je najprije moći vladati sobom.

moizgradnji (samoodgoju). Svaka faza razvoja ima svoj ritam, a prethodno osvješćivanje o dinamici procesa spoznavanja može uvelike pomoći djetetu u učenju i odrastanju (putem odgoja koji se u velikoj pa čak i najvećoj mjeri odvija kroz usvajanje znanja). Pri tom, majeutička metoda prestaje biti samo raspravljачka (teoretska) spoznajna metoda i postaje odgajateljska metoda kojom se djeluje na stjecanje sposobnosti za dolaženje do ispravnih zaključaka na temelju prethodno naučenih činjenica, zatim potiče sposobnost kritičkog mišljenja u nastavi i izvan nje, a ujedno pomaže i u uviđanju (ne)ispravnosti u vlastitom ponašanju i moralnom djelovanju. Korištenjem majeutičke metode prvenstveno kao odgojiteljske, kao što je to činio i Sokrat, nećemo dobiti samo dobre i uzorne učenike u školi, osposobljene uočiti uzročne veze među činjenicama, već će pojedinac biti osposobljen djelovati moralno tretirajući samog sebe kao vrijednog člana društva, a tome će prilagoditi i svoje ponašanje u okruženju u kojem se nalazi (Hadot 2013).

Iako je majeutička metoda u određenoj mjeri već zastupljena u nastavi (ponajviše kao raspravljачka metoda), trebalo bi ju se, u istoj mjeri ako ne i više, koristiti kao odgojiteljsku metodu koja treba postati polazišnom točkom dobrog odgoja u školi i izvan nje (Marinoff 2012). Njena svrha je prvenstveno u prepoznavanju ispravnog od neispravnog činjenja te dolasku do zaključaka usmjerenih ka dobrom djelovanju i ponašanju. Stoga je na odgojitelju da putem razgovora uputi dijete na preispitivanje vlastitog ponašanja kako bi ono pronašlo istinu o sebi te djelovalo u skladu sa sklonostima i dispozicijama koje neće biti u sukobu s temeljnim moralnim načelima društva u kojem živi (Rakić i Vukušić 2010), pri čemu je za odgojitelja „majeutička metoda izraz poštovanja subjekta kojega odgaja” (Polić 1993: 39). Na taj način se odgojitelj u potpunosti predaje svom zadatku oblikovanja ličnosti odgajnika kako bi ovaj mogao pronaći svoj *smisao*, a odgojitelj, ujedno, još bolje spoznao i unaprijedio svoj rad.

PLATONOVE ODGOJNE SMJERNICE (PROMIŠLJANJA O DVA MOGUĆA PRISTUPA ODGOJU)

Prema Sokratovoj majeutičkoj metodi kao polazištu odgoja utemeljenog u prvom redu na spoznaji, dobar odgoj se postiže putem osvješćivanja i/ili prisjećanja. Ova teorija još se detaljnije razrađuje kod Platona, poznatog Sokratovog učenika na čijim smo djelima zahvalni i zato što bilježe misli i riječi slavnog učitelja.²⁴ Bez dijaloga

²⁴ Više o koncepciji odgoja kod Platona vidi u Cioffi et al. (1998), Bazala (1988), Abbagnano (1996), Russell (2005), Cahn (1997).

zabilježenih u *Državi*, *Obrani Sokratovoj*, *Menonu*, *Teetetu*, *Protagori* i drugima, ne bismo mnogo toga znali o Sokratovu životu i djelu, koje je postalo ishodište Platonove filozofije odgoja (ili barem rane faze njegova djelovanja).²⁵ Platon je jednako kao i Sokrat smatrao da je spoznaja ili znanje već sadržano u samom čovjeku; ono je njegovo imanentno svojstvo do kojeg treba doći, u smislu postepenog otkrivanja u vlastitoj unutrašnjosti pomoću adekvatne metode.²⁶

U svom najpoznatijem djelu *Država* prikazuje jednu verziju odgoja, tj. odgoj kao nužan instrument za ostvarenje idealne države (odgoj se dijeli u faze po kojima se odgajaju, tj. obrazuju pojedini staleži). U drugoj verziji, od koje polazi u *Gozbi* i *Protagori*, fokus u odgoju stavljen je na odnos odgajnika i odgojitelja koji se temelji na osjećajima ljubavi i poštovanja (i gdje više dolazi do izražaja dobrobit koja proizlazi iz njihove interakcije). Riječ je o dva naizgled različita pristupa (konceptije) odgoju, koji su međutim gotovo u jednakoj mjeri važni za moralni razvoj pojedinca.

Kao i kod Sokrata, Platonova je pretpostavka bila ta da je sve znanje već sadržano u čovjeku, u njegovoj duši (koja je besmrtna),²⁷ kao ideja (Golubović 2018). U duši je također sadržano i ono lijepo i dobro bivajući svojstvom svakog čovjeka, bez iznimke. Kako bi čovjek mogao doći do istinitog, lijepog i dobrog potrebno ga je podvrgnuti učenju/obrazovanju/odgoju na način da prisjećanjem ili samoosvješćivanjem može *dohvatiti* u sebi. U svrhu prisjećanja, a kasnije i produbljivanja znanja, potrebno je imati predana učitelja/odgojitelja kojemu je cilj voditi odgajnika (u tadašnjem shvaćanju, bolje rečeno, njegovu dušu) do samoodređenja. Dobar odgojitelj je onaj koji čini sve što je u njegovoj moći kako bi odgajnika doveo do znanja koje je pohranjeno u njemu, te na taj način i do otkrića onoga što se oduvijek nalazi u njegovoj duši i što će ujedno postati jamac njegova kreposnog, tj. moralnog djelovanja (i jamstvo moralnog ponašanja). Vezano za odgojitelja, dovoljno predanog da odgajniku pruži prikladan odgoj, Polić (1993: 44) ukazuje na sljedeće: “Dušu koja uči potrebno je, naime, voditi. No, da bi se nečiju dušu valjano vodilo treba voljeti. Samo se u ljubavi odgajnik i odgajatelj zajednički uzdižu prema pravoj spoznaji i spremni su da je prepoznaju u sebi. Učenje je erotičko zbivanje”. Jednako tako, prema Polićevoj interpretaciji Platona, iz ljubavi odgajnika i odgojitelja dolazi i želja za stvaranjem.

²⁵ U radu nema prostora za interpretaciju svakog Platonovog dijaloga u kojem se on bavi nekim odgojnim aspektom (posebice s obzirom da se njegovo mišljenje o nekim odgojnim pitanjima mijenjalo ovisno o fazama njegova stvaralaštva), već se želimo zaustaviti na onim općim mjestima koja nalazimo u antologijama, udžbenicima i povijestima filozofije poput navedenih u prethodnoj bilješci, a koja su dostatna za svrhu našeg rada.

²⁶ Čuveni ‘mit o spilji’ u kojem Platon u *Državi* opisuje čovjekov postupni dolazak do pravog znanja izvrstan je primjer za objašnjenje obrazovnog napretka koji ujedno predstavlja i temelj svakog odgojnog nastojanja.

²⁷ O čemu Platon osobito progovara u dijalogima *Menon*, *Fedon* i *Fedar*.

Preduvjet čovjekova stvaranja je, dakle, ljepota proizašla iz ljubavi. Ljubav čovjeka upotpunjuje, a putem suodnosa utemeljena na ljubavi ljepota postaje potrebom za upotpunjenjem vlastitog sebstva, (samo)izgradnje i unapređenja vlastitih moći. Platon je ovom tvrdnjom stavio točku na kraju jedne, već razrađene misli – jedino se takvim, istinskim odnosom čovjeku (odgojitelju i odgajaniku) *daje* sposobnost potpune spoznaje, ljepote, dobra i stvaralaštva (Ibid.).

Platonova vizija odgoja iskazana u *Državi*, kako smo vidjeli, polazi od odgoja kao instrumenta dolaska do idealne države.²⁸ U *Državi* Platon izlaže svoju verziju građanskoga odgoja kojim se, ukoliko svi rade posao koji njihovoj naravi najbolje odgovara, može doći do ostvarenja krajnjeg cilja – „potpuno“ pravedne države (Golubović 2018). Pravednost je još od Sokrata postavljena na pijedestal vrlina jer jedino pravednost može učiniti polis *zdravim*. Platon, polazeći od definicije pravednosti nastale još u Sokratovom učenju, a koja glasi: *Pravedno je udijeliti svakome što mu pripada* (Platon 2009: 9) – ističe ključni zadatak kada je riječ o odgojnim nastojanjima. Odgoj se, naime, mora odvijati tako da se smanji kaos nastao miješanjem svakoga u svačiji posao, jer jedino na taj način građani *polisa* mogu doći do pravednosti kojoj svaki od njih teži i koja se smatra nužnom kako bi država bila ostvarena u idealnom obliku. Ona (pravednost) je „prisutna kao konstitutivni element polisa u svim njegovim razvojnim fazama” (Platon 1997: 23).

Pravednost je smatrana najvišom od četiri kardinalne vrline: umjerenost, hrabrost, mudrost i pravednost. Ona je sveobuhvatna jer sadrži u sebi sve nabrojene vrline. Kako bi se postigla podjela rada po staležima potrebna je strategija kojoj se građani polisa/države trebaju podvrgnuti, a koju prati striktno zamišljen odgoj. Platonova percepcija pravednosti dobrim dijelom se dakle temelji na podjeli građana u tri staleža, od kojih svaki teži sebi svojstvenoj vrlini (Platon 1997), što je moguće postići samo putem dobrog odgoja usmjerenog u prvom redu ka utjecaju na čovjekovu dušu (i gdje svaki stalež treba usmjeravati ka njemu svojstvenoj duševnoj kvaliteti).

Polazeći od pretpostavke da je smisao života uvijek težiti vrlini, Platon odgoj vidi kao izdavanje striktnih odgojnih naputaka kako bi svatko bio adekvatno pripremljen za onaj posao koji odgovara njegovoj naravi, što je u skladu i s temeljnom težnjom da se zajedno s ostvarenjem čovjekovih potencijala (što znači, formiranjem određenih dispozicija) ujedno postiže dobar i kvalitetan život. Spomenuta pretpostavka i nije

²⁸ Platon, kojemu se pripisuje utemeljenje filozofije politike, prvi je uočio usku povezanost između odgoja i države odnosno politike, a možemo opravdano tvrditi da je tomu tako i danas. Za njega je odgoj iznimno važan za stvaranje kako dobrog pojedinca, tako i uzornog građanina (i društva u cjelini). Ako nemamo vrsne pojedince izostati će *dobra* država, jer jedno povlači drugo; dakle, samo uzorni pojedinci mogu tvoriti idealnu državu, a ključnu ulogu u tome ima odgoj. O poveznici između odgoja i politike kod Aristotela vidjeti u Senković (2022).

toliko neobična ako uzmemo u obzir njegovo zapažanje da ljudska zavist, pohlepa, pribjegavanje užicima, socijalne razlike stvaraju raskol među ljudima, a time i suspendiraju izgled za življenje i opstanak idealnog polisa. K tome, ljudi se zbog spomentuih mana, slabosti i poroka udaljavaju od vrline, a time i od ideje dobra koja je po Platonu preduvjet sretnog života.

Kako bi se ispravno shvatila Platonova koncepcija odgoja iznesena u *Državi*, mora se imati na umu njegovo uvjerenje da se zabranama, nadzorom i kontrolom svakog aspekta djetetova odgoja postiže punina njegova potencijala za koji je otpočetak predodređen. Kroz vježbanje u izvedbi onoga za što je pojedinac talentiran on doseže vrlinu, blagostanje i individualnu sreću. A kada se sve postavi na još višu razinu postiže se odgovornost i pravednost građana polisa, odnosno, pravedna država. Ova platonovski zamišljena odgojna vizija ima svoje ishodište u želji za ostvarivanjem političkog ideala, gdje je odgojem – u svrhu postizanja znanja i ispravnog moralnog djelovanja – Platon vješto zamaskirao svoju političku težnju. Bio je idealist koji je sudeći po gornjim navodima vidio koliko je svijet oko njega ne-idealna i nastojao ga učiniti boljim mjestom za život.

Spomenuto se naizgled kosi s drugim pristupom odgoju koji Platon zagovara (i u kojem u prvi plan stavlja odgojno senzibiliziranje) – a okrenut je ka stvaralaštvu, spoznavanju istine i međusobnom uzdizanju odgajnika i odgojitelja. Tako, Platon u *Državi* od osobe uvjeren da se punina čovjekove sreće i blaženstva ne može postići bez spoznaje, odnosno *dobrog vladanja*, postaje zagovarateljem istine u ime svijeta, a kako bi zadovoljio svoje političke težnje. U strogo propisanim obrazovnim fazama i odgojnim pravilima odgoj gubi na vrijednosti u smislu da više nije stvaralački proces utemeljen na slobodi, već postaje, barem kako to Polić (1993: 46-47) vidi, svojevrsna manipulacija.²⁹ Platonistički odgoj utemeljen je na postavljanju da svim dijelovima duše mora vladati sklad kako bi čovjek ispunio svoj potencijal te, na kraju, postao zadovoljan svojim postignućima i živio sretan život. Dakle, prvenstvena svrha Platonove koncepcije odgoja u ovom kontekstu je postizanje vrline svojstvene svakom od triju staleža (Polić 1993; Kokić 2015). Bilo koja od spomenutih vrlina smatra se instrumentalnim dobrom zato što svaka vodi do pravednosti i odgovornosti svih građana, a uspostava harmonije u duši vraća je u njen prirodan red koji Platon poistovjećuje s pravednošću (Kokić *ibid.*).

Osim zakona i kontinuiranog praćenja potrebna je odgojiteljska (i roditeljska) angažiranost u cjelokupnom odgoju i obrazovanju djeteta, na što je Platon jasno upućio-

²⁹ Manipulacija u smislu da ne samo faze nego i svaki pojedini stalež ima strogo propisana pravila napredovanja iz faze u fazu, i nije dopušteno prelaziti okvire svojeg staleža.

vao od samih početaka.³⁰ Na roditelju je, čak i na dojlji, da daju djetetu dobru *polazišnu* formu odgoja. Na njima je da ga uče vrlini, odnosno svemu što je *dobro*. Dakle, Platon ne negira potrebu za vrlinom kao ciljem odgoja, no kod njega je postizanje vrline samo jedna od stepenica koju je potrebno prijeći u procesu izgradnje moralne osobnosti i formiranju uzornog građanina.³¹ U svojoj isključivosti u *Državi* Platonova vizija odbacuje pjesništvo, umjetnost i ostale vidove čovjekove kreativne slobode kao izričaje koje ne treba podržati u odgoju (slične stavove je zastupao kasnije i u *Zakonima*), dok se odnos odgajnika i odgojitelja izgrađen na ljubavi i poštovanju ovdje zamjenjuje “šibom”. Time se Platon, prema mišljenju Polića (1993), od istinskog odgojitelja i borca za slobodni ljudski izričaj pretvara u *manipulatora* kojemu je odgoj samo sredstvo za ostvarenje političkih ciljeva. Smatramo da je ova Polićeva presudba donekle pretjerana.

Kod Platona, dakle, nalazimo dvije inačice odgoja.³² U *Državi* mu odgoj služi kao sredstvo kontrole svih aspekata čovjekova razvoja, ali i kao sredstvo za izgradnju uzornoga građanina (što se ponavlja i u drugim djelima). Tu je (1) pravednost povezao s društvenim kontekstom, smatrajući da se njome može postići jednakost i kontrola čovjekovih nagona što doprinosi pravednoj raspodjeli u polisu. (2) Između redaka njegova *strogog* viđenja odgoja (osobito kada je riječ o odgoju koji predstavlja jamstvo moralnosti), u razmišljanju kakva država treba biti te kako bi ljude trebalo odgajati da postignu dostatnu moralnost i sreću, Platon je smatrao ključnim da se budući posao koji će odgajnik raditi bira isključivo prema njegovom talentu, odnosno sklonostima. Njegove se sklonosti, potom, odgojem nastoje razviti i poboljšati kako bi bio pripravan za preuzimanje vlastite uloge u društvu i postao što bolji u onome čime se bavi, što će ostvariti prvenstveno usavršavanjem vještina.

Svojim odgojnim smjernicama Platon nas je potaknuo, između ostalog, na uočavanje ključne uloge usavršavanja sposobnosti pojedinca i to neovisno o stadiju života (a, svakako je bitno započeti s tim u pravo vrijeme). Teorija, tj. znanje (koje se nalazi na najvišoj razini, referirajući se na čuveni ‘mit o spilji’), je, po njemu, ključno jamstvo čovjekova ispravnog djelovanja (Radić 2021). U novije vrijeme posebno se ukazuje na važnost kritičkog i kreativnog mišljenja. Važno je djecu i mlade osposobiti za ispravno, logičko i kritičko razmišljanje, te održati djelotvornom tu sposobnost tokom cijeloga života. Zato se danas uvelike organiziraju i pohađaju različita cjeloživotna učenja i programi.

³⁰ U Platonovo doba ne postoji striktna podjela na odgoj i obrazovanje.

³¹ Moralnost je ključna za izgradnju pojedinca, neovisno o staležu kojemu pripada. Ako pojedinac nije moralan ne može se reći da je odgojen.

³² Barem kada je riječ o analizi spomenutih Platonovih djela.

Osim toga, bitno je voditi računa i o senzibiliziranju odgajanikovih sklonosti. Kako da dijete u suvremenom odgojno-obrazovnom sustavu uvidi i prigrlji svoje sklonosti ako ga se ne senzibilizira i odgaja u tom smjeru? Odgojem prema razvijanju odgajanikovih sklonosti ujedno ga se senzibilizira i potiče u razvoju vještina za iste.³³ U moderno doba umjesto podjele na staleže javiti će se specijalizacija (sve brojniji dijapazon poslova za koje će trebati osmisлити adekvatno školovanje, odnosno odgojno-obrazovni sustav). Iz svega navedenog možemo iščitati i da je uloga odgojitelja iznimno bitna za život odgajanika jer jedino odgojitelj koji razumije i voli svoj poziv zna i može voditi dijete ka prepoznavanju njegovih izvornih sklonosti, a kasnije i razvoju istih kroz proces senzibilizacije i samo odgojno djelovanje (usp. Golubović i Rakić 2020).

Dvije koncepcije odgoja koje Platon zagovara po sebi nisu suprotstavljene, a na suvremenim je odgajateljima zadaća da to pokažu na djelu. Ključno je da se dijete/učenika stavi u središte odgojnog procesa, da mu se omogući što veći broj aktivnosti, da se s njim dijalogizira, provode diskusije i debate, da radi u paru, u grupi i u timu. Za poslove budućnosti izuzetno je potrebno imati vještinu dobre komunikacije koju je, između ostalog, moguće postići putem filozofske argumentacije.³⁴ A upravo Platon inzistira na ambivalentnosti odgoja koji je, s jedne strane, okrenut ka pojedincu, a s druge ka drugima, u smislu da doprinosi otvorenosti, toleranciji i čuvanju dobrih odnosa, što doprinosi sveukupnom boljitku društva.

Još je jedan plod Platonovih odgojnih smjernica bitno naglasiti, a to je briga o pojedincu, ali i o njegovom duhovnom doprinosu društvu (usp. Radić 2021). Situacija koju živimo posljednje dvije pandemijske godine dobro nam je to pokazala. Mnogo toga se promijenilo od Platonovog doba, no i dalje ostaje činjenica da je čovječnost, tj. humanost glavni cilj odgoja, Zato bi se ponovno trebalo vratiti Platonovoj viziji jedinstva odgoja i obrazovanja (Ibid.).

ARISTOTELOVA ETIKA I POLITIKA U SLUŽBI CJELOVITOG ODGOJA

Platonov najpoznatiji učenik Aristotel u odgoju je posebno isticao važnost stjecanja dobrih navika, osobito moralnih, jer „moralna vrлина dolazi s navikom“ (Aristotel 1982: 23). Navedena formulacija predstavlja važnu Aristotelovu odgojnu postavku

³³ Na neke od problema suvremenog obrazovanja upozorio je Vranešević (2021).

³⁴ O mogućnostima koje su na raspolaganju suvremenom čovjeku vidi Hadot (2013) i Marinoff (2012).

iz *Nikomahove etike*.³⁵ Aristotel je u svom pristupu bio posebno posvećen istraživanju prakse, tj. iskustva (Kokić 2015), postavši jednim od prvih zagovaratelja *praktične filozofije* koja kao predmet razmatranja ima ljudsko djelovanje ili *činidbu*.³⁶ Aristotel je za čovjeka tvrdio da je *zoon politikon* te je kao i njegov učitelj Platon smatrao da čovjek po svojoj naravi teži dobrom i sretnom životu, a ostvarenje takvog života moguće je jedino u društvu, jer je čovjek po prirodi društveno biće. Svrha Aristotelova odgoja očituje se na poseban način kroz ljudsko djelovanje u kojem se moralnim odgojem nastoji utjecati na stjecanje navika za djelovanje prema vrlini. Aristotel je naime mišljenja da se dobar život može postići ponajviše zahvaljujući praksi, iskustvu koje je oplemenjeno vrijednostima, a da bi ono bilo doista uspješno i omogućilo ostvarenje dobrog života građani polisa trebaju se odgajati u vrlini. Kod njih se trebaju izgrađivati potrebne dispozicije i treba ih motivirati za stjecanje dobrih (u prvom redu, moralnih) navika. Na taj način dobiva se uzorna zajednica ljudi, a njezino združeno djelovanje ujedno čini polis snažnijim. Onaj koji se odgaja u vrlini treba biti i intelektualno postojan što znači da je potrebno utjecati i na njegov razum (intelektualne sposobnosti).

U *Nikomahovoj etici* vidljivo je da je Aristotelovo polazište kada je o odgoju riječ označeno dvjema bitnim odrednicama. Prva se oslanja na tezu da je ostvarivanje dobrog života moguće jedino u društvu jer čovjek je po svojoj prirodi političko biće.³⁷ U ovom kontekstu termin *političko biće* ne označuje političku osobu u doslovnom smislu te riječi, već osobu koja je po svojoj naravi društvena i ostvaruje svoj život u društvu.³⁸ Jer dobro i uzorno se može djelovati jedino u suživotu s drugima, stoga je razumljivo zašto Aristotelov odgoj za vrline³⁹ nije usmjeren samo na pojedinčev moralni rast nego i na društveni. Djelovanje u vrlini je način na koji se postiže sreća, tj. sretan život pojedinca, a potom i zajednice (usp. Senković 2006).⁴⁰ Aristotel sveukupni ljudski život promatra kao djelatnost. U skladu s time i životna svrha čovjeka

³⁵ O Aristotelovoj koncepciji odgoja vidjeti više u Cioffi et al. (1998), Bazala (1988), Abbagnano (1996), Russell (2005), Cahn (1997).

³⁶ Vidi predgovor u Aristotelovu *Nikomahovu etiku* koji je priredio Pejović (1982).

³⁷ I ne samo to, nego su obojica filozofa, i Platon i Aristotel, isticali usku povezanost između etičke, političke i odgojne sfere. Vidi više u Pejović (1982). Za povezanost politike, etike i odgoja kod Aristotela vidi Senković (2022).

³⁸ Kod Aristotela, zapravo, kao uostalom niti kod drugih antičkih filozofa nije postojala razlika između društva i države, tj. između društva, države i pojedinca. Dapače, pojedinac kao građanin, tj. kao član društva je važniji nego kao član obitelji. Jer opće ima prednost pred pojedinačnim. Vidi više u Aristotelovom djelu *Politika*.

³⁹ *Aristotelov odgoj za vrline* ujedno je i naslov članka Željka Senkovića u kojemu se bavi detaljnom analizom Aristotelove misli i vrlina u *Nikomahovoj etici*.

⁴⁰ U Aristotelovoj *Nikomahovoj etici* jasno je vidljivo kako je postizanje vrline, istovjetno postizanju sreće. Stoga nije čudno da su pojam sreće i vrline u bliskoj vezi, štoviše, gotovo sinonimi.

može se ispuniti jedino ostvarenjem njegovih mogućnosti i sklonosti putem (ispravnog) djelovanja (Usp. Pejović 1982). U prikazu čovjeka kao političkog bića vidljiv je i recipročan odnos pojedinca i društva (države). Cilj moralnog odgoja jest odgojiti pojedinca koji će biti moralan, a moralnim se djelovanjem postiže i jamči stabilnost cjelokupne zajednice (polisa). S druge strane, na polisima je da donosi zakone koji će poticati građane na djelovanje u vrlini i usavršavanju sklonosti kako bi se postigla individualna svrha i sreća. Kroz stav da nema sreće bez vrline, Aristotel daje do znanja da jedino život u zajednici (državi) može svim građanima osigurati sreću, ali samo ako oni djeluju u vrlini (Hughes 2001). Ovdje uočavamo sličnosti između Platona i Aristotela s obzirom da je ovaj zadnji podupirao Platonovo mišljenje o državi kao najvažnijem sredstvu za organizaciju ljudskog društva, koje je ujedno mjerilo za uspostavu i održavanje sreće cjelokupne zajednice (usp. Polić 1993). No, Aristotelova se *Nikomahova etika* u *organizaciji* odgoja bitno razlikuje od napatuka prikazanih u *Državi*. Aristotel ne izlaže odgojne strategije kako bi zadovoljio svoje idealističke zahtjeve, već se pita kako treba djelovati da se postigne dobro i sretno okruženje za sve. U *Nikomahovoj etici* Aristotel ne polazi od načina na koji su ljudi do tada djelovali, pa na temelju toga postavlja „standarde“ dobra (moralna) djelovanja, već nastoji pokazati kako bi čovjek *trebao* djelovati da pomoću vrlina izgradi svoj karakter i time ujedno doprinese stabilnosti države.

Kako bismo shvatili na koji način dolazimo do djelovanja prema vrlini, a prije toga, i kako postići karakter utemeljen na vrlinama – potrebno je krenuti od Aristotelove druge bitne odrednice čovjeka, prema kojoj ga, za razliku od ostalih bića, karakterizira um i govor (Pejović 1982). Čovjek je jedino biće koje posjeduje *logos* i u kojem su objedinjene dvije značajke svojstvene samo čovjeku – razum i jezik. Riječ je o dodatnom i bitnom segmentu koji se pridodaje opisu čovjeka kao „političkog“ ili *zajedničkog* bića. Na tome je tragu Aristotel moralni odgoj vezao sa postizanjem „zlatne sredine“, a vrline podijelio u dvije skupine – moralne/ćudoredne i razumske/umne. U *Nikomahovoj etici* (1982: 23) zapisuje:

„Umna krepost ima uglavnom i začetak i porast po pouci, pa joj stoga treba iskustva i vremena; dočim ćudoredna krepost nastaje po navičaju, od čega joj potječe i samo ime, nastalo malom izmjenom riječi običaj.“

Moralne vrline u čovjeku nastaju navikavanjem, dok se umne stječu učenjem (s obzirom da je čovjek, kako stoji, razumsko biće). Tom se tvrdnjom povodi i Vasiliou (1996), koji slično objašnjava aristotelijansko shvaćanje čovjeka kao bića *logosa*. Kako bi čovjek moralno djelovao on mora formirati naviku za djelovanje po vrlini

koja nakon usvajanja postaje dijelom njegova karaktera. No, kako bi vrlina postala imanentnim svojstvom čovjekova karaktera, on mora imati pravilno formiran logos, to jest *phronesis* (razboritost)⁴¹, o kome progovara u *Nikomahovoj etici* združujući moralno djelovanje i čovjekov *slobodni odabir*, a odabir definira kao želju nastalu u suglasju s pravilnim/ispravnim promišljanjem (*phronesisom*) (Vasilioiu 1996). Na taj način, tek postizanjem *praktične mudrosti*, čovjek doseže valjani *habitus*, što ga čini razboritim, odnosno sposobnim da razumno prosuđuje, dakle, da samostalno i u skladu s voljnim pristankom izabere ono ispravno (što znači, pravi način djelovanja u danom trenutku). Adekvatna *prosudba* ili odlučivanje zajedno s *phronesisom* omogućuje da čovjek čini prave stvari pravovremeno (usp. Senković 2013).

U *Nikomahovoj etici* Aristotel objašnjava da se „zlatna sredina“ u etičkim vrlinama postiže skladom dvaju dijelova duše – razumskog i nerazumskog. Oba spomenuta dijela su dalje podijeljena na još dva dijela, pa se tako razumski dio duše sastoji od dijela koji promatra i dijela koji se mijenja, to jest, znanstvenog i rasudbenog dijela. Nerazumski dio duše je također podijeljen na dva dijela i to na vegetativni i požudni dio, gdje je vegetativni jednak svim živim bićima, a koristi se za reprodukciju i hranjenje. Požudni dio je zanimljiv jer, iako spada u nerazumski dio duše, *osluškuje* razum (*logos*) te ovisno o njemu odlučuje/prosuđuje kako postupiti. Odviše emocionalan čovjek, rekli bismo, nije razuman iz razloga što se prepušta emocijama i pušta da one njime vladaju/upravljaju. Stoga se uvijek hvalilo čovjeka koji je uskladio emocionalno s razumskim, i pronašao zlatnu sredinu, odnosno ravnotežu između emocija i razuma.

Pronalaženje prave mjere kako bi osoba slijedila pravi put do ispravnog djelovanja uključuje spoznaju principa, znanost i mudrost. Nabrojene vrline ne podrazumijevaju djelovanje, dok tehničke vještine i razboritost zahtijevaju, zbog čega upravo one čine poveznicu između dviju vrsta vrlina – moralnih i intelektualnih (usp. Berčić 2012). Čovjeku je potrebno usvajanje i vježbanje moralnih, ali i razvoj i jačanje intelektualnih vrlina, kako bi znao što je dobro i ispravno – i jednako tako djelovao. Iz tog razloga, može se tvrditi da je čovjek razumsko djelatno biće, jer kada dođe do savršenog usklađivanja između dviju dimenzija, on postiže sredinu u svojim moralnim vrlinama koje pritom iskazuje djelujući moralno i dobro, ispravno i istinito. Ako u čovjeku navikom i vježbom uspijemo ‘stvoriti’ dobar karakter, on će biti sposoban samostalno i slobodno djelovati po vrlini. Zato je bitno razvijati odgajanikovu sklonost ka dobru, ka vrlini, čime mu se otvara put za razvoj moralnog karaktera koji će, oformljen u

⁴¹ *Phronesis* je kod pojedinih autora opisan kao *razboritost*; vidjeti Senković (2013), dok je kod nekih autora opisan kao *praktična mudrost*; vidjeti Vasilioiu (1996).

dobroj navici, uvijek usmjeravati odgajanika na slobodno djelovanje u i po vrlini. Ono što Vasiliou (1996) pokušava reći, a ključno je da bi se razumjelo „pravilo“ dobrog aristotelijanskog odgoja, jeste sljedeće – čovjeku je prirodno djelovati u skladu s *logosom*, no logos koji nije istreniran u vrlini i spoznaji vrline, neće u konačnici rezultirati ispravnim djelovanjem. Zato je potrebno na njega utjecati odgojnim navikavanjem na vrlinu, odnosno navikavanjem za djelovanje u skladu s vrlinama, ali i u skladu s *logosom*; da bi se navikavanjem na vrlinu u čovjeku polako izgrađivala njegova druga priroda.

Ovime su ukratko sažete glavne zamisli Aristotelova moralnog odgoja. Teorija treba biti *podloga* svake prakse, tj. ispravnog moralnog djelovanja, što predstavlja dobru smjernicu i za današnja postupanja. Vrlina je svrha moralnog i intelektualnog razvoja i moralnoga djelovanja koje je u moderno doba razrađeno u kontekstu suvremene terminologije i uz dodatak novih pedagoških, psiholoških i filozofskih teorija i praksi. Ipak, smatra se da je Aristotelova *Nikomahova etika* obilježila početak promišljanja i prihvaćanja nerazdruživog jedinstva moralnog i intelektualnog odgoja. To vrijedi dakle ne samo u etici nego i u politici (usp. Senković 2022). Aristotel je bio zagovaratelj *iskustvenog* odgoja, odnosno odgoja koji će se provoditi putem stvaranja dobrih navika,^{42.} jer činjenica je da je ljudima urođena upravo sklonost ka određenom djelovanju,^{43.} dok moralne vrline usvajamo i uvježbavamo učenjem, iskustvom i „treniranjem“ karaktera. Osim toga, učenje u vrlini i moralnom djelovanju ono je što i danas prakticiramo s djecom i učenicima. Stoga navika za djelovanje po vrlini postaje *nužna* za postizanje dobrog života koji se može postići samo poticanjem djelovanja po vrlini, odnosno senzibiliziranjem urođene sklonosti za izgradnju vrline, gdje se odgojem stvara navika na istu.^{44.} Kako ćemo puno kasnije vidjeti na primjeru Deweyjevog „pragmatičnog“ odgoja, stjecanje navike determinira ‘pozadinu’ rasta i razvoja osobnosti, a aktivne navike uključuju misao, izum i kapacitet za usmjeravanje i kretanje prema novim ciljevima (usp. Frankena 1965). To znači da nas upravo navike vode putem *iskustvenog* rasta i postizanja autonomnosti koja će rezultirati dobrim, moralnim životom, kako za nas, tako i za društvo u kojem živimo, a čije je ključne aspekte zahvatio upravo Dewey (usp. Golubović i Rakić 2019). Riječ je o postupnoj mogućnosti čovjekova ostvarenja. A izazov pred kojim se nalazi suvremeno društvo

^{42.} Ne samo Aristotel nego je i Platon ukazivao na važnost stjecanja dobrih navika i to u trećoj knjizi *Države*, pri čemu se navikom formira druga čovjekova priroda. Za njega je iznimno važno da učenik kroz duži period stiče dobre navike, da ga se usmjerava na formiranje dobrih uvjerenja i podržava u stvaranju dobrih praksi jer će to ojačati njegov karakter. Drugim riječima, na taj način se odgaja.

^{43.} U kontrastu Sokratova i Platonova mišljenja da je ljudima urođeno znanje i dobro.

^{44.} Mišljenje nastalo, odn. inspirirano na rousseauovskoj odgojnoj misli.

je kako u odgojno-obrazovnom sustavu postići optimalnu mjeru između teorije i prakse, te na što staviti naglasak – na odgoj pojedinca ili građanina. No, u svakom slučaju nam uvid u temeljne Aristotelove odgojne smjernice pomaže da dobijemo bolju sliku o kompleksnosti aspekata o kojima u odgoju trebamo voditi računa. Ovaj osvrt završit ćemo citatom:

„Mnogi ljudi ostaju nesposobni dosegnuti istinsku razinu ostvarenja vrline. Stoga bi svi trebali proći kroz stupnjeve odgoja kako bi je mogli u potpunosti ostvariti. Etičke vrline su dobra stanja karaktera (*ethos*) jer čovjek prolazi put od nezrelosti do mogućnosti postizanja onog najboljeg. Ove teze nalaze se u trećem poglavlju prve knjige *Nikomahove etike*.“ (Senković 2022: 28).

ZAKLJUČNE MISLI

Već se kod Sokrata pojavljuje poveznica između moralnosti i odgoja, te pojedinca i društva, kao i misao o važnosti dobrog vođe i odgojitelja, poznavatelja metode (osobito majeutičke) koji dopire do odgajanja razgranatim kompetencijama – kako bi mu pomogao u intelektualnom i moralnom sazrijevanju. Jedinstvo odgoja i obrazovanja potrebno je uvijek i na svakom mjestu. Stoga je dobro podsjetiti se tih primjera iz antičkog doba.

Dovoljno se sjetiti Sokratove dijaloške metode kako bismo pokazali da se u poticajnim okolnostima, uz vrsnog odgojitelja (facilitatora i moderatora) koji biranim pitanjima navodi odgajanja na točno rješenje – istog dovodi do znanja, a time i do vrline. Učenik tako, bivajući aktivnim sudionikom u dijalogu, dolazi do konačnog rješenja problema, no, jednako tako, postaje upoznat s dijaloškom metodom koju može koristiti kako u unutarnjem razgovoru sa sobom, tako i u razgovoru s drugima. Štoviše, on postaje svjestan da ovu metodu usmjerenog razgovora može koristiti za sve vrste spoznaje i to – postavljanjem pitanja usmjerenih na određeni moralni problem (kako bi ga učenik ili on osobno adekvatno riješio). Vidljivo je da Platon, poput Sokrata, poistovjećuje znanje s vrlinom iz razloga što znanje čovjeka odgaja, i jer, prema njemu, čovjek koji zna ne čini zlo.

Aristotelova koncepcija odgoja pokazuje se u nekim segmentima vrlo bliska Sokratovoj i Platonovoj, a u nekim različita. Sokrat je, naime, smatrao da je neznanje izvor zla i da nitko nehotice ne bi izabrao činiti zlo. Prema njegovim analizama proizlazi da je čovjeku stoga nužno obrazovanje za spoznaju istine koja je u njemu, jer jedino na taj način može se osposobiti za dobro postupanje, odnosno, postati moralno

dobar / odgojen. Navedeni Sokratov pristup ukazuje na prešutni automatizam prema kojem osoba koja zna i čini ono što zna, a znamo da u mnogim životnim situacijama nije tako (te da se nerijetko događa potpuno suprotno). Voljni element je tu presudan, što je uočio Aristotel. On nam je u velikoj mjeri ukazao na kompleksnost odnosa između teorijskog i praktičkog područja. Istina je da čovjek može spoznati što je dobro, no usprkos tome činiti zlo upravo zato jer o njemu ovisi što će biti, odnosno hoće li njegov izbor biti moralan ili nemoralan. Drugim riječima, u njegovoj je moći uzrokovati dobro ili loše. Stoga je moralni odgoj senzibilizacijom te navikavanjem na dobro – nužan i jedini valjan način da dijete/odgajnik razvije dobar karakter, tj. poželjne karakterne crte. Odgojem koji se sastoji u formiranju i stjecanju navika te djelovanjem u skladu s vrlinama, kasnije će se rukovoditi filozofi 17. i 18. stoljeća (Locke i Rousseau), kao i oni suvremeniji (Dewey), a misao o potrebi stjecanja dobrog iskustva, te združivanje čovjekova intelektualnog i moralnog aspekta postat će najvažnijom preporukom suvremenog odgoja. Sve navedeno omogućit će i izgradnju osobnosti koja će uz pomoć senzibilizacije biti bolje pripremljena za društvo budućnosti.

LITERATURA:

1. Abbagnano, Nicola (1996), *Storia della Filosofia* (vol. 1), Utet, Milano
2. Aristotel (1973), *Politika*, Globus – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
3. Aristotel (1988), *Nikomahova etika*, Globus, Zagreb
4. Bazala, Albert (1988), *Povijest filozofije* (vol. 1), Globus, Zagreb
5. Berčić, Boran (2012). *Filozofija. Sažeto e – izdanje*, Ibis grafika, Zagreb
6. Bognar, Branko (2015), "Čovjek i odgoj", *Metodički ogleđi*, 22(2), 9-37.
7. Brun, Jean (2007), *Sokrat*, Kulturno informativni centar - Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
8. Caiani, Lucia (1998), *Lettura dell' Etica Nicomachea di Aristotele*, Utet, Torino
9. Cahn, Steven M. (1997), *Classic and Contemporary Readings in the Philosophy of Education*, MC Graw-Hill, New York
10. Cioffi Fabio et al. (1998), *Il testo filosofico*, Alpha Test, Milano
11. Frankena, William K. (1965). *Philosophy of Education*, MacMillan, Toronto
12. Golubović, Aleksandra (2010), "Filozofija odgoja", *Riječki teološki časopis*, 18(2), 609-624.

13. Golubović, Aleksandra (2018), "Učiteljski poziv i odgajanje: razmatranje iz perspektive filozofije odgoja", *Odgojno-obrazovne teme*, Vol. 1, No. 1-2, 141-163.
14. Golubović, Aleksandra, Dajana Rakić (2019), "Meet the Educator - Is Schopenhauer one?", *Il Pensare*, 9, 132-152.
15. Golubović, Aleksandra, Dajana Rakić (2020), Out of the darkness the comes light – upbringing as a process (method) of 'fine tuning' of an individual", *Il Pensare*, 10, 75-94.
16. Hadot, Pierre (2013), *Duhovne vježbe i antička filozofija*, Sandorf, Zagreb
17. Hughes, Gerard J. (2001), *Aristotle on Ethics*, Routledge, London - New York
18. Kokić, Tonći (2015), *Pregled antičke filozofije*, Naklada Breza, Zagreb
19. Mađarević, Lovorka (2016), "Moralni odgoj kao kultivacija emocija", *Napredak*, 157(4), 459-473.
20. Marinoff, Lou (2012), *Platon, a ne Prozak!*, Mozaik knjiga, Zagreb
21. Miljević-Riđički, Renata, Dubravka Maleš, Majda Rijavec (1999), *Odgoj za razvoj*, Naklada Slap, Jastrebarsko
22. Peterson, Michael L. (1986), *Philosophy of Education (Issues and Options)*, Inter Varsity Press, Leicester
23. Platon (1997), *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb
24. Platon (2009), *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb
25. Platon (1997), *Menon*, Kruzak, Zagreb
26. Platon (1968), *Protagora, Gorgija*, Kultura, Beograd
27. Polić, Milan (2006), *Činjenice i vrijednosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb
28. Polić, Milan (1993), *K filozofiji odgoja*, Znamen & Institut za pedagogijska istraživanja, Zagreb
29. Pranjić, Marko (2015), "Staroatenski pristup odgoju", *Magistra Iadertina*, 10(1), 37-48.
30. Radić, Stjepan (2021), "Duh i obrazovanje. Rasprava o temeljnim filozofijskim načelima obrazovanja i nužnost njihovom povratku", *Filozofska istraživanja*, 41(4), 765-780.
31. Rakić, Vini, Svjetlana Vukušić (2010), "Odgoj i obrazovanje za vrijednosti", *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 19(4-5), 771-795.
32. Russell, Bertrand (2005), *Mudrost zapada*, Marjan tisak, Split
33. Sadžakov, Slobodan (2022), "Moralni individualizam i obrazovanje", *Metodički oglеди*, 29(1), 31-45.

34. Savater, Fernando (1998) *Etika za Amadora*, Educa, Zagreb
35. Senković, Željko (2022), "Aristotelova politika u horizontu mjere i odgoja", *Metodički ogledi*, 29(1), 11-29.
36. Senković, Željko (2013), "Praxis nakon vrline. Različita čitanja Aristotela: Alasdair MacIntyre i Hannah Arendt", *Filozofska istraživanja*, 33(4), 631-642.
37. Senković, Željko (2006), "Aristotelov odgoj za vrline" *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 13(2), 43-61.
38. Skok, Pavao (1997), *Učenik u suvremenoj nastavi: jučer, danas, sutra*, Pedagoški servis, Lučko
39. Tomić, Draženko (2020), *Filozofija i odgoj*, Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb
40. Uzelac, Milan (2012), *Filozofija obrazovanja I. Filozofske osnove savremenih pedagoških teorija*, Visoka strukovna škola za obrazovanje vaspitača, Vršac
41. Vasiliou, Iakovos (1996), "The Role of Good Upbringing in Aristotle's Ethics. *Philosophy and Phenomenological Research*, 56(4), 771-797.
42. Vranešević, Goran (2021), "Formalna strana obrazovanja. Hegel i suvremena pedagogija", *Filozofska istraživanja*, 41(4), 781-792.
43. Vukasović, Ante (1993), *Etika, moral, osobnost: moralni odgoj u teoriji i praksi odgajanja*, Školska knjiga - Filozofsko-teološki institut, Zagreb
44. Vukasović, Ante (1977), *Moralni odgoj*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb
45. Zagorac, Ivana (2010), "Rehabilitacija senzibiliteta. Filozofska konstrukcija senzibiliziranog čovjeka", *Filozofska istraživanja*, 30(1-2), 123-140.

Posjećene internetske stranice:

1. Academia.edu. <https://www.academia.edu/>
2. <http://www.zjzpgz.hr/nzl/46/dobatak.htm> (posjećeno: 8.11. 2020.)
3. <http://psihoskop.ffzg.unizg.hr/2017/03/26/potruga-za-moralom-kako-se-razvija-moralno-rezoniranje/> (Posjećeno: 18. 11. 2020.)
4. Stanford Encyclopedia of Philosophy. plato.stanford.edu

EDUCATIONAL GUIDELINES FROM ANTIQUITY – AS INCENTIVES FOR CONTEMPORARY UPBRINGING

Summary:

Upbringing is a complex life process of building and developing a human being following his/her characteristics. For the process of upbringing to culminate in the formation of intellectually and morally complete and independent people, the question has always arisen as to what it is that makes it effective. The main intention of this paper is to present and analyze fundamental educational guidelines devised and posited by famous philosophers of antiquity –Socrates, Plato, and Aristotle who focused on achieving personal autonomy, without neglecting the fundamental characteristics of socially acceptable frameworks of morality. The paper will present the development of fundamental educational ideas in antiquity, with special emphasis on building the authentic individual and the citizen as one of the main instruments of upbringing both in the past and today.

Keywords: educational guidelines; antiquity; Socrates; Plato; Aristotle; morality; virtues; intellect; contemporaneity

Adrese autorica
Authors' address

Luna Marija Bogadi
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
luna.bogadi5@gmail.com

Aleksandra Golubović
Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet
aleksandra.golubovic@ffri.uniri.hr